

УСТАНАК У ГАЦКУ 1860. ГОДИНЕ

Гацко са околином је због географског и стратешког положаја било веома важно подручје за вријеме учесталих буна и устанака 1852-1882. године у Херцеговини. Зато се у историографији која обрађује то вријеме често помиње као једно од устаничких жаришта источне Херцеговине.

Долазак на власт књаза Данила у Црној Гори, погоршање положаја хришћанског живља у источној Херцеговини и немоћ турских војних и цивилних власти да среде анархично стање условили су да источна Херцеговина од 1852. до 1862. буде једно од најнемирнијих и најратоборнијих подручја европског дијела Османског Царства. Свакако због објективних околности и специфичних ситуација нека херцеговачка племена као и њихове територије били су више или мање укључени у национално ослободилачки покрет. Гацко у немирној 1857/58. није било подручје на коме су вођене борбе, али то не значи да гатачки послодавци нијесу били укључени у ослободилачки пожар. Турци су овај крај бранли значајним војним снагама, понекад и са 6.000 војника. Због његовог изузетно важног геостратешког положаја, турске власти су сматрале да се контролом овог среза онемогућује чвршћа веза ратоборних Бањана (чији је старјешина Јован Васиљев Баћовић био изузетно способна и храбра личност) и Дробњака са Пивљанима које је предводио већ освједочени ратник Новица Церовић. Пад Гацка у устаничке руке и контрола његове околине у ситуацији кад Црногорци предузимају нападе према Никшићу значио би битно угрожавање овог утврђеног турског града. Брђани и Црногорци, због аграрне пренасељености, били су приморани да освајају плоднија земљишта, па их је Гацко привлачио и због близине и због своје равнице. Православно становништво у Гацку (као и у осталим устаничким племенима источне Херцеговине), послје битке на Граховцу живјело је у нади да ће се ослободити турске власти.

С друге стране, муслимански живаљ у Гацку све је више страховао од распламсавања устанка и доласка Црногораца. Посебно су муслимани били заплашени упадима црногорских четовођа који су се одликовали великом храброшћу и упорношћу, плијенећи, палећи и убијајући озлоглашене крвопије православног живља.

У Гацко су често упадале четовође и харанбаше Пеко Павловић, Шћепан Радојевић и прослављени херцеговарки хајдук Гаврило Поповић-Кујачић. По свему судећи, књаз Данило није знао за њихово четовање у гатачкој околини у прољеће 1860. године. Званично, због међународних околности, по савјету Русије и Француске он је спречавао четовање у Херцеговини, мада су га честим злоупотребама турских власти, неодговорним понашањем башибозука и недисциплином регуларне војске у источној Херцеговини, па и у Гацку, биле упознате велике силе. Тако је Гарчаков 1860. године позвао представнике великих сила и изнио своје гледиште о стању тамошњих хришћана, настојећи да се имовинска и лична сигурност тих људи поправи. Прихваћено је мишљење посланика, које се састојало у сљедећем:

- 1) утврђује се да је стање хришћанских покрајина не-сносно;
- 2) турски чиновници, помогнути конзулима пет великих сила, имају повести истрагу о том стању;
- 3) да се ствара нова организација за хришћанске области, пошто је Хатихумајум промашио своју сврху.¹

Одредбе Саферске наредбе веома су мало поштоване. Иако је беглучење на спахијском земљишту прописом укинута, оно је у пракси примјењивано: „Муслимани навикнути на привилегије сматрали су своју вољу највећим законим“.²

Приликом убирања трећине није било устаљеног правила, већ се узимало од 1/2 до 1/5. Цивилни управник у Мостару Васиф паша није водио много рачуна о раду потчињених му власти нити је реаговао на жалбе хришћана, „већ је подржавао и подстрекивао вјерски фанатизам у горућем предјелу царства (мисли се на источну Херцеговину — примј. М. Б.). Сам је дозвољавао да се муслиманско становништво што више наоружава“.³

Дервиш паша, главни управник у Херцеговини, отворено је изјављивао да не може бити некаквих измјена у поступку према немуслиманском живљу. Гатачки хришћански прваци, поучени искуством из 1859. године, нијесу имали ни трунке повјерења у овог човјека, а посебно поп Богдан Зимоњић, који

¹ Владимир Ђоровић, Лука Вукаловић, и херцеговачки устанци од 1852-1862. године, СКА, Београд, 1923, 77.

² Бранко Павићевић, Црна Гора у рату 1862. године, Београд 1963, 186.

³ Исто.

је сматрао да не користе никакви преговори ни обећања ни војних ни цивилних власти у Херцеговини.

Власти су биле лојалне према носиоцима терора. Судови су их чак и амнестирали док су хришћане који су наслиницима давали отпор кажњавали. Башибозуци су по српским селима радили шта су могли и хтјели. Из писама К. Петковића Балабину с почетка јуна 1860. године сазнајемо за најпознатије насилнике у мудирлуцима источне Херцеговине. У Гацку се „по злу гласу” истакао Мула-ага Тановић. Као и остали, он је формирао одред башибозука, који је од хришћана одузимао све што је хтио, присиљавајући их да обављају најтеже послове за потребе турске војске. Вјероватно да није штедио ни црквену имовину.

Дервиш паша је у прољеће 1860. упутио недисциплиноване и деморалисане регуларне војске у Гацко. Поред 14 батаљона регуларне војске, он је могао да се узда у 2-3.000 башибозука. Како војска није редовно примала плату, то је накнађивано „пљачком и отимањем”. На изазов Мула-агиних звјерстава Срби су се одметали у шуму или су се одлучили на одмазду, „убијајући муслимане на путевима и по селима не разбирајући криве од правих”.⁵

Устанак у Гацку почео је нападом устаника на важну стратешку тачку Крстац 13. јуна 1860. године.⁶ Ову тврђаву бранила је турска посада од 40-50 војника (махом Албанци), чији је заповједник био Хасан бег. Командант ове тврђаве био је присиљен да се повуче. Према Крсцу је одмах упућен још један батаљон низама из Мостара. Урађено је то због очите бојазни да ће се устанак проширити и на Бањане, Зубце, Пиву и Дробњаке, и да ће ускоро доћи до размаха устаничких акција у читавој југоисточној Херцеговини.⁷

Дервиш паша је са својим штабом 23. јуна 1860. пошао у Гацко. Устаници су попалили више муслиманских кућа и напали утврђену кулу Деда-аге Ченгића у селу Липнику. Ово је утврђење бранила посада од око 25 људи.

Дервиш паша је изјавио „да је за устанак у Гацку крив књаз Данило”.⁸ Аустријски агенти, веома пристрасни у оценама кад су у питању Црна Гора и ослободилачки покрети у Херцеговини, овај устанак приписивали су руским агентима — славнофилима, чија је пропаганда у прољеће 1860. године била веома динамична јер су у Црној Гори и књазу Данилу видјели могућност за остварење свога програма. Аустријски конзул, по

⁴ В. Ђоровић, н. дј., стр. 76.

⁵ Р. Јовановић, *Црна Гора и велике силе*, Титоград, 1984, 238.

⁶ В. Ђоровић наводи 2. јуна рачунајући по старом календару.

⁷ Р. Јовановић, *Црна Гора и велике силе 1856-1860*, стр. 238.

⁸ Архивско-библиотечко одељење — Државни музеј Цетиње, Конзул Петковић Коваљевског.

ријечима Петковића, свјесно „прикрива кривицу Турака и сву одговорност за устанак свали на књаза Данила и руске агенте”.⁹ Петковић је праве узроке устанка видио у „стању ојачаном”, „звјерства башибозука су огромна”.⁹

Срби из Гацка су упутили књазу Данилу 8. јула 1860. године писмо: „Наш милостиви покровитељу, покри нас под своја крила... Само јављамо како изиђоше Турци на Крстац са својом справом и хоће да граде паланку и нас зову на предају... и дође војвода Јован (мисли се на војводу Јована В. Баћевића — примј. Б. М.) Турцима а наши главари оду с њима неколико и почесмо се мијешати на вјеру с Турцима, осим војводе попа Богдана Зимоњића”. — Богдан Зимоњић, како већ рекосмо, није имао никаквог поуздања у ријеч турског команданта, јер га је раније искуство приморало на то.¹⁰

У писму се тражи савјет — „како ћемо преживјети с Турцима који нас ватром изгорјеше и жита нам поораше и љетину сву”.¹¹

Из овог дописа се види да књаз није руководио устанком у Гацку и да је првак гатачки војвода поп Зимоњић био изгубио свако повјерење у ријеч турских војних и цивилних власти. А завршном реченицом овога писма гатачки Срби кажу једини спас виде у томе: „ако бог да здравље теби” (мисли се на књаза Данила — примј. М.Б.).

Дервиш паша је похапсио најугледније домаћине из устаничких мјеста. Сазнавши за то, руски конзул у Мостару је интервенисао и вјероватно им спасио живот. У међувремену је Али-паша опколио села Липник, Жањевицу, Берушицу и Јасеник „и онда немилосрдно дао палити, 12 бити и робити. У Жањевици бацили су на ватру две жене само што су браниле да им се куће запале. У кући Богдана Гргуревића посечено је 6 његових синова (Бранко Павићевић наводи 3 примј. М.Б.) и две снахе. Крвава експедиција трајала је више дана”.¹³

Средином јула 1860. године један турски одред под командом Деда-аге Ченгића напао је села која су насељена српским живљем: Липник, Самобор, Крстац, Дулиће и Даниће. У Дулићима је Деда-ага Ченгић убио Кика и Николу Мандића, а затим наставио у правцу Корита, пљачкајући и одводећи преко 3200 оваца.

Мјесец дана касније Али паша је (13. августа) кренуо на Голију, попалио и поробио три цркве и села Дулиће и Пржине „и поклао много недужног становништва”.¹⁴

Злочине Деда-аге Ченгића и Али-паше Турци су правдали „правом” да казне јатаке црногорских четовођа, — харамбаше Пека Павловића, Шћепана Радојевића и Гаврила Поповића.

⁹ — ¹² исто.

¹³ В. Ђоровић, н. дј., 76.

¹⁴ В. Ђоровић, н. дј., 76.

Према неким извештајима, у љето 1860. било је око 200 Црногораца са поменутиим четовођама.

На иницијативу књаза Данила на Грахову су се тајно састали војвода Петар Вукотић и бањански првак војвода Јован В. Баћевић, војвода поп Жарко Љешевић (првак пивски) и војвода поп Богдан Зимоњић, са задатком да се због међународних прилика устанак у Гацку смири и да се не проширује на остале дјелове Херцеговине. Предложено је да се устаници споразумију с Турцима. У ствари дошло је до преписке Баћевића са Дервиш-пашом, који се тада отаборио у Невесињу и који је замољен „да опозове башибузук из Гацка како би престале самовоље и насиља која је изазивала нерегуларна војска и да се Гачанима дозволи извјесна аутономија”. Наиме, Гачани су били спремни да плаћају данак, али да им турске власти гарантују „да сами собом управљају”.¹⁵

Војвода Ј. Баћевић се понудио да посредује у смиривању устанка у Гацку и да спријечи напад 800 Бањана на Турке у Гацку уколико се испуне наведени услови.

Дервиш паша се на ријечима сагласио с војводом Ј. Баћевићем, али у суштини то није поштовао. Но, Баћевић је овим закулисним работама био веома вјешт. Рачунајући да је устанак подигнут по жељи књаза Данила, он је био скупио 800 Бањана, спреман да садејствује с устаницима у Гацку. По говору П. Вукотића, распустио је своје добровољце и успио да турску страну увјери да је имао намјеру да се с том војском „супростави устаницима”. Долазак војводе П. Вукотића на Грахово сигурно је пресудно утицао да се устанак прошири на Бањане, па и даље, као и да Гацко постане још јаче и трајније жариште устанка.

Устанак у Гацку 1860. године био је самоникли покрет. Избио је због анархичног и тешког положаја раје. Дужина трајања (пуна два мјесеца) представља његову изузетно значајну димензију. Званична политика Црне Горе није била покретач овог устанка, али је могла да утиче на оптимизам да ће се он успјешно завршити.

Милан Бајовић

¹⁵ Р. Јовановић, н. дј., 239.